

Иван БОЖИЋ

НАЦРТ ЗБИРКЕ ИЗВОРА ЗА ИСТОРИЈУ ЦРНЕ ГОРЕ У СРЕДЊЕМ ВИЈЕКУ

При састављању овог Нацрта пошло се од следећих претпоставки:

1. Нацрт треба да обухвати све изворе за историју Црне Горе у средњем вијеку, без обзира на то да ли ће се поједине књиге моћи припремити у блиској или далекој будућности. Чврст Нацрт збирке омогућује да свака књига извора, у тренутку свог објављивања, добије своје ознаке: а) назив збирке; б) назив серије и ц) мјесто припремљене књиге у серији. С друге стране, подробно разрађен Нацрт омогућује да се лакше саставе издавачки планови за неколико година унапријед и за сваку наредну годину. Уједно он подстиче истраживаче на размишљање о лику и обиму књиге за коју би се одлучили да је саставе и припреме за штампу. Ако се у исцрпном научном претресу свих питања која искрсавају из овако сагледане збирке заузму начелни ставови, онда ће они бити обавезни за сваког научника и чиниће основицу за рјешавање мањих, за сваки случај посебних, питања која искрсну у току самог рада. Као поука треба да послуже и досадашња искуства: махом се лутало у систему и начину објављивања грађе, па је рад појединих научника на објављивању извора био углавном резултат њихових личних схватања.

2. До појединости разрађен план уједно показује шта не треба радити. Поједини институти, академије и архиви у Југославији објављују историјске изворе и при том обухватају уже или шире подручје, дуже или краће временско раздобље. Ни у ком случају не треба понављати посао који они обављају ни издавати оно што су они издали. Византолошки институт у Београду издаје на највишем научном нивоу серију *Византијски извори за историју наро-*

да Југославије. Ту су одређене вијести византијских писаца који говоре и о подручју данашње Црне Горе. Вјероватно ће нека од будућих књига (до сада их је објављено четири) обухватити и дипломатичку грађу. Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине и Оријентални институт у Сарајеву објављују грађу османлијског периода, писану турским језиком, грађу која садржи податке и о крајевима који данас улазе у састав Црне Горе. Српска академија наука и уметности (као и раније установе из којих се она развила – Друштво српске словесности и Српско учено друштво) објављивала је и данас објављује у посебним збиркама и по својим осталим публикацијама изворе за историју српске државе у периоду Немањића и деспотовине. Историјски институт у Београду припрема Дипломатар ћириличких повеља. Сама Академија припрема велико критичко издање свих рукописа Душановог законика. Према томе, сви домаћи ћирилички споменици средњовјековне српске државе већ су објављени или се припремају њихова нова, потпунија, критички обрађена и систематисана издања. У разним својим збиркама и публикацијама већ је доста грађе објавила и Југославенска академија знаности и умјетности у Загребу. Све оно што се издаје у тим установама не би требало да уђе у овај Нацрт. Штавише, било би пожељно, када се буде расправљало о Нацрту збирке извора за историју Црне Горе, да се на савјетовање позову истакнути стручњаци тих установа како би се постигао споразум о расподјели и усклађивању будућег рада.

3. Добро разрађен Нацрт, који би са свим измјенама унијетим последице исцрпне дискусије усвојила тијела Друштва за науку и умјетност Црне Горе, постао би путоказ који би у будућем раду подстакао стварање младих научних кадрова оспособљених да наставе рад садашњих стручњака и дају свој допринос обогаћењу и усавршавању Збирке извора за историју Црне Горе. Млади људи морали би се већ сада појавити као сарадници старијих колега и учествујући у раду с њима стицати потребна искуства.

4. Овај Нацрт обухвата најстарије раздобље, оно које се завршава крајем XV вијека. Но, он је тако замишљен да се на њега могу ослонити планови научних радника о издавању историјских извора за наредна историјска раздобља – све до најновијих времена. Неке овдје предложене серије једноставно би се продужиле, можда уз примјену неких нових начела која условљава веће обиље грађе. Ис-

то тако постоји могућност да се, у склопу овог Нацрта, додају нове серије, оне које ће садржавати грађу каква у најстаријем периоду не постоји.

Имајући пред очима једино раздобље до краја XV вијека, предложио бих наслов збирке и наслове њених серија:

ИСТОРИЈСКИ СПОМЕНИЦИ ЦРНЕ ГОРЕ
MONUMENTA MONTIS NIGRI HISTORICA

Серија I: *Списи которских архива*

Series I: *Acta archivorum Catari*

Серија II: *Списи Дубровачког архива*

Series II: *Acta Archivi Ragusini*

Серија III: *Списи Млетачког архива*

Series III: *Acta Archivi Veneti*

Серија IV: *Закони, Градски статутути, Земљишници*

Series IV: *Leges, Statuta civitatum, Catastica*

Серија V: *Акти и исправе различитог поријекла*

Series V: *Actta et diplomata varia*

Серија VI: *Писци*

Series VI: *Scriptores*

Ради објашњења самих серија и овлашног приказа њихове садржине и облика у коме би се грађа издавала, о свакој серији даје се посебан приказ.

Серија I: *Списи которских архива*

Series I: *Acta archivorum Cetari*

У Котору се налазе два архива: 1. Хисторијски архив и 2. Бискупски архив. Грађа Хисторијског архива садржи књиге и списе које су, почев од XIV вијека, водили канцелари и нотари которске општине и који се односе на послове општинске администрације и појединих грађана. Бискупски архив садржи књиге и списе различите садржине из надлежности црквеног старјешине, которског бискупа, везане како за живот саме католичке дијецезе тако и самих вјерника у пословима који су били препуштени старању црквених органа. Грађа коју чувају и један и други архив чини

само дио некадашњих рукописних фондова – оно што се до данас сачувало.

Сачуваном грађом данашњег Историјског архива мало су се користили истраживачи у раздобљу прије Другог свјетског рата, а још мање објављивали њене дјелове. Томе је добрим дијелом разлог што се она махом односи на приватно-правне послове. Нема ту одлука которских вијећа, преписке, дипломатских и трговинских уговора. То је са жаљењем утврдио још 1857. године Иван Кукуљевић-Сакцински биљежећи да је брига о Архиву слаба и да су појединци још раније разлијели важна писма и записнике.¹ Мада сачувана грађа садржи обиље грађе за привредну, друштвену и културну историју, истраживачи су ријетко посезали за њима, јер је у средишту њиховог интересовања била и дуго остала такозвана „догађајна историја”. Константин Јиречек је летимично прегледао књиге до 1470, исписао најважније акте и употребио их у својим радовима.² У збирци *Споменици српски* објавио је, поред богате дубровачке грађе, само четири которска документа.³ Поједине документе, у изводима или у цјелини, донио је Иво Стјепчевић у својим радовима из историје Боке Которске.⁴ Послије рата то је неуспјешно покушао и П. Буторац.⁵ Грађу која се односи на историју медицине савјесно и акрибично су објавили Сл. Мијушковић и Р. Ковија-

¹ И. Кукуљевић, *Извјестје о путовању кроз Далмацију у Напуљ и Рим*, Загреб 1857, 36.

² К. Јиречек писао је 21. септембра 1890. Ст. Новаковићу из Венеције: „У Котору сам прегледао Архив те се зарадовао нашавши књиге од год. 1329. sld, гдје је Котор био још град краља српскога. Прочитао сам је до 1470. За историју трговине па и самога Приморја су јако важне”. М. Ст. Новаковић, *Писма Константина Јиречека Стојану Новаковићу*. Годишњица Николе Чупића 43, 1934, 284–285.

³ К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА XI, 1892, бр. 61 (стр. 66–68) 20. XII 1413, Балша III манастиру Прасквици; бр. 81 (стр. 78–79) 15. I 1431, Мирење Тутормића из Луштице и Ковачевића из Грбља; бр. 82 (стр. 79–80) 22. XII 1437, Мирење Његуша и Ораховчана; бр. 94 (стр. 89) 22. VII 1458, Браћа Љешевићи и монаси Прасквице.

⁴ И. Стјепчевић, *Превлака*, Загреб 1930; *Исти, Ластва*, Котор, 1934; *Исти, Катедрала св. Тринуна у Котору*, Сплит 1938; *исти, Котор и Грбаљ*, Сплит 1941.

⁵ П. Буторац, *Процес о мартолозима 1477. године у Котору*, *Анали Хисторијског института у Дубровнику* I/1, Дубровник 1952, 136–143. Текстови које је он објавио пуни су грешака. Исправио их је, не доносећи пун исправљени

нић.⁶ Сарађујући са Ивом Стјепчевићем, Ристо Ковијанић је обилато користио которску грађу, најприје у радовима које су писали заједнички, а затим у онима које је сам потписивао. Тако је упознао истраживаче с многобројним документима донијетим у препричанним регестима, посебно у радовима из историје которског поморства, културног живота и огледа о црногорским племенима.⁷ И Илија Синдик се користио списима Ива Стјепчевића у свом раду *Комунално уређење Котора*.⁸ Поклањајући изузетну пажњу проучавању прошлости Боке Которске, он је већ првих послеријатних година приступио евидентирању њене архивске грађе.⁹ Током љета 1951. и 1952, стајао је на челу научне екипе која је интердисциплинарно проучавала Боку Которску. Резултати тих истраживања објављени су дијелом у споменику САН СШ и CV¹⁰, дијелом у многим радовима које су написали чланови тадашње екипе и објавили у разним часописима. Управо у то вријеме Државни архив у Котору почео је да објављује „регеста” которске архивске грађе као саставни дио дјелатности Историјског института Народне Републике Црне Горе, а Југославенска академија знаности и умјетности у Загребу цјеловите текстове најстаријих књига које се чувају у Историјском архиву у Котору.

Историјски институт Црне Горе и Државни архив у Котору објавили су 1951. два табака са 179 регеста (на српскохрватском и латинском језику уједно) најстаријих докумената, послје краћег

текст, С. Мијушковић, *Црмничани оптужени као мартолози пред которским судом 1477. године*, Историјски записи XXIII/3, Титоград 1965, 527–539.

⁶ С. Мијушковић – Р. Ковијанић, *Грађа за историју српске медицине, Документи Которског архива I* (XIV и XV вијек), Београд 1964.

⁷ Радови Р. Ковијанића о которском поморству објављени су у Годишњаку Поморског музеја у Котору II, 1953, 8–34 (заједно са И. Стјепчевићем); V, 1956, 6–11, XIXI, 1964, 19–31; XIV, 1966, 35–40; XV, 1967, 33–45. Р. Ковијанић – И. Стјепчевић, *Културни живот старог Котора I–II*, Цетиње 1957. – Види такође: Р. Ковијанић, *Помени црногорских племена у которским споменицима* (XIV–XVI вијек) I, Цетиње 1963; II Титоград 1974.

⁸ И. Синдик, *Комунално уређење Котора*, Посебна издања САН CLXV, Београд, 195, 5.

⁹ Исти, *Архивска грађа у Боки Которској*, Историјски часопис I/1–2, Београд, 194, 317–375.

¹⁰ Споменик САН СШ, 1953, 1–274; CV, 1956, 1–358.

предговора на оба језика. Та „регеста”, рађена без претходног искуства, имају извјесних недостатака. Већ у првом регесту поименично се наводе судије и аудитор, званична лица чија су имена у самом заглављу исписана за читаву годину. Ријеч *territorium* (у документу) преводи се са „баштина” (*hereditas, patritonium*), која се у латинском регесту замјењује ријечју *terrenum*. *Rector ecclesie* постаје „управа” (лат. *administatio*), итд.¹¹ Штампање прве књиге „регеста” је обустављено, вјероватно зато што је Југославенска академија знаности и умјетности већ имала у штампи I књигу Которских споменика (*Monumenta Cattarensia*). Издавач је био Хисторијски институт у Дубровнику. Та књига је објављена 1951. у редакцији Antuna Mayera, који је написао предговор, саставио регеста и индексе (казала).¹² Ту су објављени потпуни текстови докумената I књиге Которског архива. Та I књига састоји се од 8 свешчица, које су, како се чини, непотпуно сачуване. Хронологија аката које су нотари уносили у те свешчице изукрштана је и поремећена. То се најбоље може видјети из овог прегледа:

¹¹ Регест бр. 7: Петар Гостин постао је Петар де Гоше. Бр. 10: „*lis instituitur*” мјесто „*lis vertitur*” или једноставно „*lis*”. Бр. 14: Марин Храпов постаје Марин Крани. Бр. 16 „*villa*” се преводи као летњиковац. Није нађен добар израз за облик зајма „*de presenti itinere*”. Бр. 33: „*de omni debito cum carta et sine carta*” преводи се „за све дугове дате уз признаницу или на ријеч”. Бр. 53: ријечи „*unum mantellum de saya viridi*” преноси се као „*prallium de saya viridi*”, а на српскохрватском – капут од зелене „саје”. Незгодно је ријеч *mantellum* замјењивати ријечју *rallium*, који у средњовјековној латинштини значи такође – откано сукно дуго до три метра за разлику од *rappus* – откано сукно дуго 15–20 метара. Нужно је објашњење да је саја танка и фина вунена тканина. Бр. 58: закупнина за два земљишта је „*unum reperum et unum staricellum fruenti*” годишње, што се у српскохрватском регесту наводи као „за један перпер и 1 стар (60 kg)”. *Staricellum* је у ствари 1/16 стара (види М. Решетар, *Дубровачка нумизматика I*, Сремски Карловци 1924, 88). Бр. 79: „*territorium*” се, по ко зна који пут, преводи као „баштина” или „агер” (!).

¹² А. Мајер, *Которски споменици*, Прва књига которских нотара од год. 1326–1335, Загреб 1951, 648 + 4 таб. факсимила и скица Бококоторског залива.

- Св. 1 јул-дец. 1326.
 Св. 2 април-дец. 1327.
 Св. 3 дец. 1329, фебр.-дец. 1330, фебр. 1331.
 Св. 4 апр.-авг. 133-
 Св. 5 март, септ., нов. 1330.
 Св. 6 мај-дец. 1331, јан.-март 1332.
 Св. 7 март-нов. 1332, јан.-мај 1333,
 окт. 1331, септ. 1331.
 Св. 8 јан.-јул 1335.

Издавач је штампао документе по свескама, дао им је редни број, а испред скупине аката који се у рукопису налазе на једној страници и пагинацију свешчице. Послије текстова донио је регесте на српскохрватском језику. Њима је дао хронолошки ред, с тим што је уз сваки регест дао редни број његов и, у загради, редни број у цјелини објављеног документа. Добро састављени регистри обухватају: 1. Index nominum priorum, 2. Index rerum et institutum, 3. Voces Romanicae и 4. Voces Slavicae.

Међутим, овом првом књигом нијесу обухваћени сви акти до 1335. године. Сачувала се и такозвана I/a Књига, која се такође састоји од 8 свешчица. Хронологија је и у тим свешчицама измијешана, као што се може видјети из сљедећег прегледа:

- Св. 1 мај-дец. 1332, јан.-апр. 1333.
 Св. 2 мај-нов. 1333.
 Св. 3 јул-дец. 1334, јан. 1335.
 Св. 4 јан.-јун 1334.
 Св. 5 април 1329, мај-дец. 1335, јан.-дец. 1336,
 фебр.-април 1339.
 Св. 6 јул-дец. 1335.
 Св. 7 окт.-дец. 1336, јан.-април 1337.
 Св. 8 јан.-јул 1336.

Све те свеске су преписане и припремљене за штампу. Један примјерак преписа налази се у Хисторијском институту ЈАЗУ у Дубровнику. Најбоље би било повести разговоре са Хисторијским институтом ЈАЗУ да он изда и I/a Књигу которске архивске грађе, јер је посао већ завршен. Друштво за науку и умјетност Црне Горе узело би, према томе, у претрес издавање наредних књига грађе Историјског архива у Котору.

Податке о осталим сачуваним књигама Историјског архива у Котору могу изнијети једино на основу својих старих биљежака, с молбом да другови који раде у Архиву додају своје исправке, како би овај елаборат у свом завршном облику био што потпунији и тачнији.¹³

Књига II, јако оштећена, обухвата вријеме од почетка 1395. до почетка 1401. године.

Књига III садржи грађу од 1418. до 1421. године.

Књига IV садржи судске процесе од 1430. до 1432. године.

Књига V садржи у свом првом дијелу акте од почетка 1431. до 25. априла 1431, а затим, повратним хронолошким редом, од септембра до априла 1430. године. Од стр. 140 акти се надовезују на прекинути низ 25. априла 1431. и теку до краја јануара 1432. године. Од стр. 374, послје једног тестаментa из 1427. и једног из 1431, ређају се тестаменти, лицитације и разне објаве које је по граду извикивао гласник, затим инвентаре с процјенама и тако даље. Ти документи се настављају до средине 1440. године.

Књига VI садржи различите нотарске акте од средине 1436. до средине 1440. године, али су мјестимично, не реметећи хронологију, унијети у књигу и текстови судских процеса из 1438. и 1440. године. У ову књигу је унијет и италијански превод Балшине повеље манастиру Прасквици из 1413.

Књига VII садржи наставак аката из Књиге VI – од августа 1440. до краја 1445. године.

Књига VIII садржи судске процесе регистроване од 1446. године даље.

Књига IX садржи нотарске акте од априла 1444. до средине 1446. године.

Књига X садржи нотарске акте од новембра 1442. до 1444. године, а онда, послје прекида од шест година, грађу из 1450. године.

Књига CXLIX садржи нотарске акте са више инвентара од марта 1441. до октобра 1452. године.

Књига XI садржи најприје нотарске акте из 1458. и 1459. године, од стр. 591 налазе се акти скраја 1450, а затим од почетка 1451. до марта 1453. године.

¹³ Морам се дјелимично користити и својим старим извјештајем састављеним прије више од двије деценије: *Извјештај о раду у которским архивима*, Споменик САН СЦП, 1953, 5–10.

Књига XII садржи акте од јануара 1460. до октобра 1463. године. Нотар је на почетку одредио садржину књиге: *Liber primus testamentorum, venditionum, incantuum, confirmationum et deliberationum surum mei Francisci Theotini Venet cancellarij Communis Catarri* (у вријеме кнеза Антонија Донато).

Књига XIII садржи најприје акте од фебруара 1471. до марта 1473, а у наставку, од стр. 343, од новембра 1466. до краја 1469. године.

Књига XIV, чији се први дио тешко чита јер је јако изблиједио, садржи најприје акте од средине 1437. до 1477. године. Од стр. 184 уносе се акти од септембра 1434. до јула 1436. године.

Књига XV садржи акте од априла 1473. до августа 1477. године.

Књига XVI садржи акте од 1475. до 1479. године.

Књига XVII садржи акте из 1487. и 1488. године.

Књига XVIII садржи акте из 1488. и 1489. године.

Књига XIX садржи акте из 1493. и 1494. године.

Књига XX садржи акте из 1495, 1496. и 1497. године.

Књига XXI садржи акте из 1498. и 1499. године.

Књига XXII садржи акте скраја XV и почетка XVI вијека.¹⁴

Которска канцеларија заслужује посебно проучавање. Пажљива анализа садржине сваке књиге требало би да утврди, колико је то могућно, које су серије постојале и од каквих је дјелова склопљена свака од до дана сачуваних књига. У извјесним случајевима, крајњи поремећај хронолошког реда не мора бити посљедица рада самих писара, већ и каснијег склапања кватерниона у кодекс. Ми и не знамо када је тај посао обављен. За сада остаје чињеница да су књиге или поједини њихови дјелови тематски различити и да се мјестимично јављају читави дјелови књига који садрже акте истог и сродног карактера. Код таквог стања ствари треба се одредијелити за систем издавања који би био најцјелисходнији.

1. По свему изгледа да се не би смјело репродуковати стање кодекса; како је то чинио с првом књигом А. Мауер, већ објављивати грађу хронолошким редом. То је могућно јер број сачуваних књига није велики. У том случају би требало уз сваки акт дати податке о броју књиге и страницама на којима се текст налази. У случајевима када постоји двоструки датум (датум састављања акта и датум његовог уношења у нотарску књигу), требало би узимати датум саста-

¹⁴ Подаци за посљедњих седам књига су непотпуни и крајње непоуздани.

вљања акта као важнији. Кад један акт има више датума (парница која се протеже данима па и мјесецима), треба читаву грађу везати за први датум и ту прикључити све касније акте, тако да се цјелина предмета ничим не разбије. То посебно важи за маргиналне биљешке, касније уношене уз већ регистровану исправу. На крају акта треба унијети податке о досадашњим издањима, било цјеловитим било дјелимичним.

2. Иако нема много књига, грађа је велика. Зато се акти не могу објављивати у цјелини. Треба се вратити првобитној замисли Историјског института Црне Горе и издавати регеста. Када је у питању неки важнији документ, регест може бити и дужи. Интегрални текст документа треба објавити када је он изузетно важан.

Поставља се питање да ли регесте треба састављати на српскохрватском или на средњовјековном латинском језику. Састављање регеста на српскохрватском језику је врло тежак посао, јер се не располаже терминима који би се на најбољи начин могли употријебити као превод термина средњовјековне латинштине који се налазе у тексту. Писање личних имена значило би и њихово коначно разрјешавање. А то је посао који би могао обавити само изузетно даровит и образован лингвиста. Историчари ту гријеше, заборављају рјешења за која су се раније определијелили, па за исте случајеве предлажу током посла нова. Ствара се огромна збрка. Много је лакше саставити регест на латинском језику, јер се термини и имена могу при том преузимати из оригиналног текста. Постоји и трећи начин: састављати регеста на српскохрватском језику, уносити међу заграде тешке термине, оне који се не могу лако разрјешити, а исто тако и она имена чије је разрјешење проблематично. У сваком случају питање остаје отворено и треба свестрано да се размотри. Објављивање двојезичких регеста не би долазило у обзир.

3. За издавање которске грађе, као и у другим случајевима, требало би образовати мању редакцију састављену од стручњака који се својим знањем могу допуњавати. Та редакција би истовремено доносила одлуку да ли неки акт треба објавити у регесту или у цјелини.

Грађа Бискупског архива у Котору коришћена је знатно мање од оне која се налази у Историјском архиву. И њена је количина осјетно мања. Акти из XV вијека налазе се у прве три и у једном дијелу четврте књиге. Све су то, разумије се, само остаци архивске грађе која је некада припадала которској катедрали св. Трипуна. Најста-

рија до данас сачувана књига била је некада десета по реду.¹⁵ Грађу Бискупског архива у Котору помињу на више мјеста Фламиније Корнелије и Данијел Фарлати.¹⁶ Иван Кукуљевић и, послије њега, Фрањо Рачки, када су прегледали которску архивску грађу, нијесу поклонили посебну пажњу Бискупском архиву. Рачки је остао под утиском да тамо и нема грађе старије од XVII стољећа.¹⁷ Константин Јиречек није тамо ни улазио. Илија Синдик је истакао изузетан значај тог архива. Посебно по садржини грађе која се налази у његовим књигама.

Ни ја нијесам у могућности да пружим податке о садржини књига које обухватају грађу из XV вијека. Прегледао сам једино прву књигу.

Књига I садржи акте од 1434. до 1457. године. Поједини документи су из 1474. године. Од стр. 72 почиње група изврнуто повезаних кватерниона, тако да се текстови читају од краја књиге до те стране. У књизи има и уметнутих листова из каснијег времена.

Питање издавања регеста аката Бискупског архива треба разматрати уједно с предлозима стручњака за раздобље од XVI до XVIII вијека, јер је грађа Бискупског архива и најзначајнија за то вријеме. Средњовјековна грађа је мала и она би се, у регестима, могла обухватити једном књигом. А та књига би се, по моме мишљењу могла припремити према истим начелима која се усвоје за рад на објављивању знатно обимније грађе Историјског архива у Котору.

Серија II: *Списи Дубровачког архива*
Series II: *Acta Archivi Ragusini*

У Хисторијском архиву Дубровника, који је изузетно добро сачуван, има обиље података за историју старе Зете, њених приморских градова, и у мањој мјери, крајева у унутрашњости. Мањи дио Архива чине појединачне повеље и уговори, а већи дио огroman

¹⁵ И. Синдик, *Архивска грађа у Боки Которској*, 370–371.

¹⁶ F. Cornelius, *Catharus Dalmatiae civitas, Patavii 1759*, 19: „...ut notatum visitur in codicibus Ecclesiae Catharensis”; 32:! „Alia... eytant in archivo Cathedralis Ecclesiae”. – D. Farlati, *Illyricum sacrum VI*, 465: „...ut legitur in tabulis Ecclesiae Catharensis”.

¹⁷ Ф. Рачки, *Истраживања у писмарах и књижницах далматинских*, рад ЈАЗУ 26, 1874, 185.

број нотарских и канцеларијских књига, разврстаних у серије.¹⁸ У том Архиву радио је велики број истраживача, а извјестан дио грађе је повремено и на разне начине објављиван.

Овдје није потребно наводити све серије ни податке о склопу Архива. Учинио је то Јосип Гелчић 1910. године. Иако је његов Каталог непотпун због глобалног приказа садржине појединих серија, нови каталог није до данас објављен. Гелчићевим Каталогом служе се и данас истраживачи који раде у Архиву и означавају поједине књиге, колико год је могућно, његовим сигнатурама.¹⁹ Сажети преглед серија, на основу тог Каталога, донио је Станоје Станојевић у својој књизи *Историја српског народа у средњем вијеку I*.²⁰ Могу се једино навести поједине серије у којима се може наћи више података за историју средњовјековне Зете, са ознакама према Каталогу Ј. Гелчића.

II. *Реформатионес* (вол. 34 од 1301. до 1414). Ту су записници сва три дубровачка вијећа из времена када су уношени у заједничке књиге. У истим књигама током времена почели су да се одвајају записници појединих вијећа.

III. *Acta Consilii Rogatorum* (vol. 28 од 1415. до 1501).

IV. *Acta Minoris Consilii* (vol. 26 од 1415. до 1500).

VIII. *Acta Consilii Maioris* (vol. 17 од 1415. до 1506; посљедња књига обухвата и одлуке скраја XV вијека).

X. *Testamenta de notaria* (vol. 28 од 1282. до 1503; има мјестимичних празнина и непоштовања хронолошког реда).

XI. *Libri maleficiorum* *Lamenti politici* (подаци Ј. Гелчића су непотпуни).

XV. *Appellationes*. 1. *Liber preceptorum causarum appellat. diffinendarum in Consilio Rogatorum* 1448–1467.

XXV. *Diversa Cancellarie* (vol. 94 од 1282. до 1500).

XXVI. *Diversa Notarie* (vol. 78 од 1310. до 1500). Треба подвући да су поједине књиге из посљедње двије серије приликом сређива-

¹⁸ Г. Чремошник, *Када је постао Дубровачки архив*, Гласник Зем. музеја Босне и Херцеговине, 44, 1932, 57.

¹⁹ Ј. Гелчић, *Дубровачки архив*, Гласник Зем. музеја Босне и Херцеговине XXII, 1910, 537–588 (сам каталог почиње на стр. 545).

²⁰ С. Станојевић, *Историја српског народа у средњем вијеку I. Извори и историографија*, књ. I. О изворима, Београд 1937. (О Дубровачком архиву 17–38, преглед серија 18–19).

ња погрешно уклопљене у своју серију, тако да се у серији *Diversa Cancellarie* налазе књиге које би требало да припадају серији *Diversa notarie*, и обрнуто. То је значајно истаћи јер су акти унесени у *Diversa notarie* увијек од ширег значаја него они које је уписивао канцелар у књиге своје серије.

XXVII. Lettere e Commissioni. 1. *Lettere di Levante* (vol. 17 с текстовима написаним у XIV и XV вијеку; у појединим књигама – 5, 6, 17 – има и текстова из XVI вијека). Хронолошки ред у неким књигама је поремећен. Има и осјетних празнина. Нема, на примјер, текстова између 1460. и 1493. године.

XXXVI/a. Debita notarie (vol. око 60 не располажем тачним податком – од 1280. до 1500).

LII. Lamenta de foris (vol. 138 од 1348. до 1598).

LIII. Lamenta de intus et de foris (vol. 74 од 1464. до 1695).

Постоје, разумије се, и друге серије у којима се може наћи доста података од важности за историју средњовјековне Зете.

Изостављајући, не безначајна, издања свих ћириличких и турских споменика, затим појединачних докумената и већих тематских цјелина, могу се навести само значајније збирке грађе Дубровачког архива на латинском и италијанском језику.

Прва је Југославенска академија знаности и умјетности приступила објављивању дубровачке архивске грађе у збирци под насловом *Monumenta Ragusina*. Објавила је у XIX вијеку пет књига које садрже најстарије књиге из серије *Libri Reformationum*.²¹ Посљедње три књиге приредио је Ј. Гелчић који је руководио Дубровачким архивом и сређивао га. Само издање има доста грешака²² и хронолошке несређености. К. Јиречек је 21. септ. 1890. писао Ст. Новаковићу: „...имао сам срећу наћи међу осталијем и девет оригиналних књига протокола вијећа дубровачког из г. 1301–1362, које су се одавно бројале међу изгубљене, тако да је југославенска академија у својима *Monumenta Ragusina* vol. II наштампаала неке исписе из њих,

²¹ Књиге су објављене у серији MSHSM 10, 13, 27, 28, 29. *Monumenta Ragusina I* (1306–347) Загреб 1879; II (1347–1352), 1358–1360. с додатком (1301–1305, 1318, 1325–1336) 1882; III (1359–1364) 1895; IV (1364–1396) 1896; V (1301–1336) 1897.

²² Критичке напомене на прве двије књиге *Monumenta Ragusina* дао је Јиречек у часопису *Musea Království Českeho LXX, Praha 1885, 572589*. Превод у *Зборнику Константина Јиречека I, Београд 1959, 323–338*.

учињене у прошастом стољећу од ученога Дубровчанина оца Mattei".²³ Ј. Гелчић је имао могућност да посљедње три књиге боље припреми. Међутим, када је Ј. Гелчић објавио у књ. IV *Monumenta Ragusina* и 16. књигу *Libri Reformationum* (1350–1352), унио је у издање и 11 рукописних листова који су били убачени у 16. књигу; све вијести са тих листова датирао је годином 1367. К. Јиречек је покушао да његове грешке отклони својим исправкама у Архиву за словенску филологију 19, предлажући да се неке вијести датирају под 1367, друге под 1368, и чак 1375. годину.²⁴ М. Динић није се сложио са исправкама К. Јиречека. Минуциозном анализом садржине и њеним поређењем с вијестима из осталих серија, он је утврдио шта припада години 1367, а шта 1368. и 1369. години, док је вијести које је К. Јиречек унио у 1375. датирао са 1376. годином.²⁵

М. Динић, који је свој вијек провео истражујући вијести Дубровачког архива и издашно их користећи у својим многобројним радовима, придавао је изузетан значај пионирским напорима ЈАЗУ: „Сви они који су радили са грађом коју је Академија објавила знају колико је оних пет ‘књига реформација’, и поред недостатака издања, допринијело познавању наше историје XIV стољећа”. Он сам је, настављајући започети посао, припремио и објавио у издањима САНУ двије књиге: *Одлука Вијећа Дубровачке Републике*, I (1380–1383) и II (1384–1389).²⁶ Он је, према томе, објавио одлуке које се, у Каталогу Ј. Гелчића, цитирају под редним бројем 24, 25, 26, 27 и 28. Тамо су објављене све одлуке, без обзира на своју садржину, као што је поступљено и у *Monumenta Ragusina*. Поштован је распоред записника Великог вијећа, Вијећа умољених и Малог вијећа какав се налази у рукописним књигама, али подаци о листовима на којима су поједине одлуке исписане нијесу уношени у издање. Тешко је предвидјети да ће било једна било друга академија наставити да издаје „Књиге реформација” доносећи њихов потпун текст свих одлука. Вјероватно ће се тражити неко рационалније рјешење.

Остала издања дубровачке грађе показују да су она била резултат личне концепције њихових састављача. Јорјо Тадић је 1935. го-

²³ М. Новаковић, *Нав. дјело*, Годишњица Н. Ч. 43, 284.

²⁴ К. Јиречек, *Archiv für slav. Philologie* XIX, 1897, 588.

²⁵ М. Динић, *О Николи Алтоновићу*, Додаци, Београд 1943, 38–41.

²⁶ М. Динић, *Одлука Вијећа Дубровачке Републике I-II*, Београд 1951, 1964.

дине издао збирку *Писма и упутства Дубровачке Републике*.²⁷ Како је и у предговору објаснио, он није сматрао да ту треба објавити грађу која се налази у књизи серије *Lettere di Livante* која садржи најстарију грађу. Он је ту грађу узео, али јој је додао и она писма која су органи Републике упућивали неком свом грађанину, владарском двору или другој градској општини, без обзира на то у коју су званичну књигу била унесена. Тако су се у овој књизи грађе нашла сва писма и упутства посланицима од 1359. до 1380. године, изузев неких судских позива који су већ објављени у *Monumenta Ragusina*. То ипак није сметало да поједина писма објављена у поменутој збирци или у *Codex Diplomaticus*-у и овдје нађу своје мјесто у интегралном облику. Када се све сабере, у овој збирци грађе основицу чини књига *Lettere di Lavante II*. Тој грађи додата су многа писма из серије *Reformationes* (књ. XVIII, XIX, XXI, XXII), *Diversa notarie* (књ. 8), *Diversa Cancellarie* (књ. 20, 24), *Lamenta de foris* (књ. 1). Поједини текстови су и раније објављивани, што је у тексту означено.²⁸ Писма преузета из других серија често су тамо била прикључена као посебни листови другом тексту зато што су с њим била у садржајној вези. Но, тамо се често налазе и примљена писма. Гдје она треба да се нађу? И, на крају, да ли је оваквим објављивањем грађе обухваћено све што се из тих година сачувало у Дубровачком архиву или на некој другој страни?

Многа друга дубровачка писма и упутства посланицима била су објављена 1887. у Мађарској под тематским насловом *Повеље о односима Дубровника и Угарске*. Ту, разумије се, има и грађе сачуване у мађарским архивима. Збирку су припремили Ј. Гелчић и Л. Талоци за раздобље од 1358. године (Задарски мир) до 1526. (мохачки пораз). Дубровачки акти махом су узети из серије *Lettere di Lavante* са додатком одговарајућих извода из књига закључака дубровачких вијећа.²⁹ Овдје никако није ушла сва грађа која се односи

²⁷ Ј. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке Републике*, збирка САНУ, Извори за историју Јужних Словена, сер. II/I, Београд 1935.

²⁸ *Monumenta Ragusina* II, III, IV: *Codex Diplomaticus* Споменик СКА XI (1892); П. Магковић, *Споменици за дубровачку повијест у вријеме угарско-хрватске заштите*: Старине I, 1869; Ј. Gelcich-L. Thallóczy, *Diplomatarium Ragusanum*, Budapest 1887.

²⁹ Ј. Gelcich – L. Thallóczy, *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae* (*Diplomatarium Ragusanum*), Budapest 1887.

на угарско-дубровачке односе, али је њен карактер одређен ријечју *Diplomatarium* која је унесена у наслов књиге.

Ј. Тадић је такође објавио тематску збирку грађе о развоју дубровачке сликарске школе, у двије књиге. Документи су поређани хронолошки. Углавном су исписани из најразноврснијих серија Дубровачког архива, али ту има и грађе из других архива. Овако објављена грађа необично је значајна и корисна. Али, она поставља питање како треба поступити када исти документ (свакако везан за зетско подручје) треба да се објави или означи биљешком у некој серији ММНН. Потребно је, несумњиво, уз најкраћи регест, навести ово издање.³⁰

У издањима САНУ објавио је Грегор Чremoшник књигу *Канцеларијски и нотаријски списи 1278–1301*. Та књига такође улази у серију *Историјски споменици Дубровачког архива*.³¹ Документи су узети из најстаријих сачуваних књига четири серије: *Precepta rectoris I, II; Debita notarie I, Diversa Cancelarie I, II, III; Liber de sententiis et testamentis I*. Ту су изабрани документи који се односе, како у Предговору каже Ј. Радонић, „на уске границе словенскога залеђа (Дубровника)”; „Други дио извора из дубровачких канцеларијских и нотарских имбревијатура који се тиче локалне историје, издаће Академија у другој свесци ове треће серије”. Та књига није ту објављена. Налазимо је у серији *Monumenta Historica Ragusina* као I књигу – серији коју је покренуо Хисторијски институт ЈАЗУ у Дубровнику.³² Ту су документи из књига *Precepta rectoris I, Debita notarie I, Liber de cententiis et testamentis I*. Да би скратио формуле које се понављају из докумената и документ истог типа (има 7 типова), Г. Чremoшник их је из докумената изоставио и замијенио са etc. У предговору је донио за сваки тип акта читав текст формуле. Несређеност у објављивању дубровачке грађе овом књигом је осјетно повећана, мада је њена корисност у сваком случају велика. И сваки систем био би добар да није примјењиван индивидуално, да су га усвојили сви који су радили на издању извора.

³⁰ На раздобље до краја XV вијека односи се само I књига: Ј. Тадић, *Грађа о сликарској школи у Дубровнику XIII–XVI в. I (1284–1499)*, Београд 1952.

³¹ Г. Чremoшник, *Канцеларијски и нотаријски списи 1278–1301*, Београд 1932.

³² Исти, *Списи дубровачке канцеларије, Записи нотара Томазина де Савере 1278–1282*, Загреб 1951.

На крају треба навести збирку Ј. Радонића *Дубровачка акта и повеље*, која је замишљена као прва серија збирке *Извори за историју Јужних Словена*.³³ Ту су документи који се као оригинали чувају у Дубровачком архиву, исписи из појединих серија (*Lettere di Levante*) или одлуке Вијећа које се односе на поједине догађаје о којима и документи говоре. Неки документи су први пут објављени али их има који су раније објављени по неколико пута, што је све у напоменама испод текста означено. Издање је рађено доста брзо, тако да се у њему могу наћи многе грешке. На њих је указао М. Барада: „Да је Радонић поступао, како је обећао, био би добро учинио. Но он је само издао документа, али их није обрадио. К тому, он се није ограничио на материјал тога архива, чиме је могао да оправда у таквој форми поновљено објелодањење тог материјала, него је додао много аката и повеља из разних других дубровачких и страних архива, већином све већ објелодањено. По коме је научном принципу при томе поступао, тешко је одредити”.³⁴ Највећа корист од тог издања несумњиво лежи у томе што се ту налазе и до сада необјављени документи као и они који су, посебно за млађе истраживаче, готово неприступачни, јер се налазе у врло ријетким старим издањима.

Може се додати да је Никола Јорга у својим „Биљешкама и изводима” дао кратке, понекад и погрешно формулисани, изводе из мноштва дубровачке архивске грађе за раздобље од 1396. до 1453. године.³⁵

Послије сумарног приказа објављене дубровачке грађе, поставља се питање како би требало поступати у будућности, посебно у збирци Друштва за науку и умјетност Црне Горе. Пошто се о том питању размишља у Одјељењу за историјске науке САНУ, не би требало разрађивати план о издавању дубровачке грађе која се односи на средњовјековну Зету и њене приморске градове без претходних договора са стручњацима тог одјељења, на првом мјесту с проф. Симом Ђирковићем, који помишља и на сазивање врло ши-

³³ Ј. Радонић, *Дубровачка акта и повеље*, I/1–2, Београд 1934. Ту је грађа од 743. до 1499. године. На крају I/2 свеске налази се додаток с грађом од 1210. до 1403. Књига II/1, Београд 1935, даје на почетку нову допуну (без икакве ознаке) докумената између 1406. и 1499. године (стр. 1–38).

³⁴ Критика М. Бараде, Југословенски историјски часопис I/1–2, Љубљана, Загреб, Београд 1935, 104–111. Нав. мјесто, стр. 105.

³⁵ N. Jorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades II*, Paris 1899.

роко замишљеног савјетовања о даљем издавању дубровачке грађе. Потребно је ускладити напоре и подијелити посао на најрационалнији начин.

Друштво за науку и умјетност Црне Горе, ако би усвојило глобални систем издавања извора какав се у овом елаборату предлаже, ако би остварило плодну сарадњу са осталим академијама и истакнутим институтима у осталим републикама (тијесна сарадња са Историјским институтом Црне Горе у Титограду узима се као основна претпоставка), требало би да заузме доста одређене ставове према пословима које би само, у једном дугорочном научном плану, узело на себе. При том би требало да се користи досадашњим искуствима како се не би понављале већ почињене грешке. А највећа је грешка што се настојало да се појединачни напори саберу у организовану цјелину без претходних договора и тачно утврђених правила.

Чини се да би се тематско интересовање морало ограничити на област Зете, њеног приморја и Боке Которске. Остали дјелови данашње Црне Горе улазили су у састав области Бранковића или Косача, па би требало да се и у оваквим пословима грађа за те области прикупља и објављује као цјелина.

Било би идеално када би постојала људска и техничка могућност да се напоредо сабере за наведено подручје сва дубровачка грађа и да се издаје хронолошким редом. Међутим, обиље грађе кочилило би оперативност. Зато би требало приступити обради и исписивању вијести о Зети из појединих серија (примјер: записници вијећа као цјелина, канцеларија и нотаријат као цјелина, ламентација као цјелина, итд.). Важни а необјављени документи морали би се донијети у сажетом регесту са ознакама свих ранијих издања. Појединачни помени имена лица и мјеста са зетске територије требало би да се донесу као најкраћи испис. У сваком случају, требало би уз сваки документ, без обзира на то како се објављује, дати податке о серији, књизи и листу (ф. ф.).

Овако замишљено издање свело би грађу на разумну мјеру, учинило би је доступном истраживачу и не би обавезивало истраживача на систематско трагање за њом, већ једино на савјесно прегледање ограниченог броја унапријед одређених рукописних књига и савјесно испитивање података.

Вјерујем да се друкчијих начела неће моћи држати ни велике и старе академије, јер историјска грађа током времена нараста и она се на други начин не може објављивати. Може се само микрофилмовати и чувати у појединим институтима и научним установама да би истраживачима била што доступнија. Када је Ш. Љубић радио у Млетачком архиву, сматрало се да су књиге 54–60 изгубљене (од фебруара 1422. до септембра 1440), па је он мјесто аката могао донијети једино њихова сачувана регеста (*rubriche*) – Листине VIII, 121–246 (*rubriche* које се односе на Зету, стр. 133–139). Серија је скраја јесени 1440. раздвојена у двије нове:

Senato Mar, књ. 1–14 до краја XV вијека, гдје су уношене одлуке које се првенствено односе на млетачке прекоморске посједе и на млетачку поморску политику уопште.

Senato Terra, књ. 1–15 до краја XV вијека, гдје се налазе одлуке које се односе на млетачку политику у Италији.

Senato Secreta садржи одлуке Сената које су се држале у тајности. У XIV вијеку књиге су означаване словима абецеде, а од 1401, када им је садржина осјетно порасла, редним бројевима, за XV вијек од 1 до 38.

Одлуке млетачког Великог вијећа, које је углавном било тијело за избор високих државних службеника, нашле су се у неколико књига које су уклопљене у велику серију млетачке Авогарије:

Avogaria di Comun, Deliberazioni del Maggior Consiglio;

Reg. 21 *Leona* (1384–1415);

Reg. 11 *Ursa* (1415–1454);

Reg. 23 *Regina* (1455–1479);

Reg. 24 *Stella* (1480–1502);

Reg. 25/8 *Spiritus* (1416–1442);

Reg. 29, „C” 11 (1442–1464);

Reg. 30, „D” 12 (1464–1505);

Reg. 35, „P” 17 (1324–1544);

Reg. 3628, *Terminazioni* 1 (1433–1630).

Из исте серије могу се навести још сљедеће књиге:

Avogaria di Comun, Lettere 663, 667, 668;

Avogaria di Comun 3583–3585, *Lettere ai Rettori* 1–3;

Avogaria di Comun 3641–3659, *Raspe* (*presude*) 1–19.

Млетачки Колеђ рјешавао је о мањим питањима, онима на којима Сенат није желио да се задржава. Многе одлуке Колеђа унијете

су у књиге Сената, у случајевима када је било потребно да их он потврди. Сачувале су се, међутим, и посебне књиге:

Colleggio, Notatorio 1–14;

Colleggio, Lettere di Rettori 1;

Colleggio, Lettere a Rettori 1;

Colleggio, Commissioni secrete (1408–1413, 1482–1495).

Вијеће Десеторице (*Consiglio dei Dieci*) основано је у првој половини XIV вијека, последице познатих завјера, с циљем да чува безбједност Републике. Поред одлука које се односе на јавни морал и надзор над радом разних занатлијских удружења, то је Вијеће често одлучивало и о питањима од политичког значаја, у највећој тајности. Из рада тог Вијећа сачувале су се серије:

Consiglio dei X, Misti 1–28;

Consiglio dei X, Parti miste, Filza 1 (1477);

Capi del Consiglio dei X, Filze 1–2 (1473–1483).

Из серије која се односи на рад Суда четрдесеторице наводим само неколико књига, оне које сам у цјелини прегледао:

Quarantia criminale 14/bis. *Leggi e processi criminali antichi*, copia di Marco Sanudo (1333–1514);

Quarantia criminale, 69, *parti criminali* (1463–1454).

Остале серије:

Libri Commemorativi 1–19. То су преписи разних уговора и повеља у које је требало чешће загледати. Зато су и унесени у посебну серију књига. У цјелини су објављени њихови регести на италијанском језику: R. Predelli, *I libri commemorativi della Repubblica di Venezia*, Regesti I–VI, Venezia 1876–1904.

Grazie 1–25 (1445)

Privilegi 1–2 (1374–1562)

Miscellanea Podecatoro, I, IV

Miscellanea di carte non appartenenti a nessun archivio I–V итд. (без хронолошког реда).

Provveditori soprintendenti alla Camera dei confini, Filze 243, 339 и друге.

Судска грађа је огромна и непрегледна. Наводим само неколико, случајно одабраних, књига:

Giudici a petizion, Terminazioni I (1434–1436), 4 (1477–1479);

Giudici a petizion, Sentenze a giustizia 61 (1431–1432), 168 (1478–1479);

Gudici a petizion. Lettere 1 (1441–1442), 4 (1474–1476).

Од књига појединих финансијских служби могу се навести:

Magistrato del sal 8, Colleggio del sal (1411–1520);

Provveditori al sal 6, Sommario di leggi (1300–1500);

Ufficiali alle rason vecchie, Catastico lettere (474–1494);

Ufficiali alle rason vecchie, 24–25, Notatorio 1–2 (1422–1441, 1458–1468);

Ufficiali alle rason vecchie 47, Vendita dei beni pubilci (1388–1436).

Посебну групу књига чини такозвана *Cancelleria inferiore*.³⁶ Затим долазе књиге нотара (*Notai diversi*) који су у своје књиге уносили уговоре међу приватним лицима и издавали исправе које су имале снагу „јавне вјере”. Тих је нотара истовремено било више. Имали су своје „канцеларије” на разним мјестима у граду (*Rialto*, *Piazza San Pol* итд.). Њихов број се временом множио. Код појединих нотара сусријеће се велики број Словена и Арбанаса (има их доста и са зетског приморја), поготову оних који су се на дуже вријеме или трајно насељавали у Венецији. Напоредо с турским притиском њихов број је постајао све већи.

Први је у Друштву српске словесности указао на значај млетачке грађе за историју Јужних Словена Јанко Шафарик 1857. Грађу коју је сам исписивао најприје је објављивао у Гласнику Друштва српске словесности, а затим у двије посебне књиге, састављене од посебних отисака из Гласника. Грађа коју је он сакупио врло је значајна, али она чини само мали дио онога што се налази у књигама Млетачког архива.³⁷

Много више грађе је исписао и објавио у серији *Monumenta Spectantia Historiam Slavarum Meridionalium* Југославенске академије знаности и умјетности (бр. 1, 2, 3, 4, 5, 9, 12, 17, 21 и 22) Шиме Љубић. То је десет књига његових чувених Листина. У посљедњим

³⁶ Примјер: *Lettere dei dogi ai pubblici representanti per l'esecuzione di sentenze guidiziarie* Busta 123 (1487–1485).

³⁷ Ј. Шафарик, *Попис аката за историју Срба и осталих Јужних Словена*, у *Млетачком главном архиву*, Гласник ДСС 10, 1857. – Исти, *Српски историјски споменици Млетачког архива*, Гласник ДСС 12, 1960; 13, 1961; 14 и 15, 1962. Посебно: *Acta Archivi Veneti spectantia ad historiam Slavorum Meridionalium*, Београд 1960–196...

књигама он је изостављао и сажимао грађу која се односи на историју јужног приморја. Тако је и његова збирка непотпуна.³⁸

Јован Томић, бавећи се историјом Црнојевића, желио је да свој текст пропрати с неколико листина, које је објавио у Споменику СКА 47.³⁹

Константин Јиречек писао је 21. септ. 1890. Ст. Новаковићу: „Овдје у Млецима имам доста посла. Налазим, да Љубићев зборник, особито у стварима што се тичу Зете и Албаније, је доста непотпун”.⁴⁰ Он је, очигледно, већ сабрао грађу која ће се наћи у узорном издању тројице истакнутих истраживача, Талоција, Шуфлаја и Јиречека, *Acta Albaniae*.⁴¹ Нажалост, посљедњи документ који се доноси у другој књизи тог дјела завршава 1406. годину (30. дец. 1406). Издање није настављено.

Остављајући по страни издања појединачних докумената, затим Јоргине „Белешке и изводе”⁴², као издање друкчије тематске оријентације,⁴³ може се навести скорашњи напор језуите Ђузеппа Валентинија, који је почео да на врло широком плану објављује млетачке акте о Албанији у XIV и XV вијеку. До сада сам могао прегледати његових првих шест књига.⁴⁴ Како он под појам Албаније уноси и зетске приморске градове, како су чинили и Млечани у средњем вијеку, ту има доста грађе која освјетљава историју Цр-

³⁸ Ш. Љубић, *Литине о одношајих јужнога Славенска и Млетачке Републике* I (960–1335) Загреб 1868; II (1336–1347) 1870; III (1347–1358) 1872; IV (1358–1403), 1874; V (1403–1409) 1875; VI (1409–1412) 1878; VII (1412–1424) 1886; IX (1423/1452) 1890; X (1453/1469) 1892. У посљедњим књигама он је изостављао и сажимао грађу која се односи на историју јужног приморја. Та грађа је непотпуна.

³⁹ Ј. Томић, *Прилози за историју Црнојевића и Црне Горе, Спомени СКА* 47, 1909.

⁴⁰ М. Новаковић, *Нав. дјело*, Годишњица Н. Ч. 43, 285.

⁴¹ L. De Thallóczy, C. Jireček et Em. Sufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia* I-II, Vindobonae 1913, 1918.

⁴² Josephi Valentini, *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV*, T. 1 (до 1384), Panormi 1967; II (1384–1396) Medionani 1968; III (1396–1406) Monaco (Munchen) 1968; IV (садржај и регистри III тома) Monaco 1968; V (1406–1409) Monaco s. d.; VI (1410–1412) Monaco s. d.

⁴³ N. Lorga, *Notes et extrait*, I, III.

⁴⁴ Г. Чремошник, *Которски дукали и друге листине*, Гласник Зем. музеја у Босни и Херцеговини XXXIII–XXXIV, Сарајево 1921–1922.

не Горе. Непотребно је подвлачити да се та историја и не може потпуно освијетлити ако се искључе Скадар и други сјеверноалбански градови. Скадар је све док није припао Турцима био средиште млетачке управе на зетском приморју, као што је и у доба Немањића био сједиште „младог краља” који је имао на управи Зету.

Ш. Љубић је уносио у своје Листине појединачне документе који се чувају у далматинским архивима. Г. Чremoшник је могао да објави читаву збирку дукала и других исправа везаних за Котор, све акте који се не могу наћи у Млетачком архиву.⁴⁵

У серији *Acta Archivi Veneti* требало би објавити све познате млетачке документе, било да се чувају у Државном архиву у Венецији, било у неком другом нашем или страном архиву. Како је увид у грађу доста добар, на првоме мјесту захваљујући већ објављеним збиркама, било би најцелисходније да се грађа објављује хронолошким редом, без обзира на то из које се серије преузима. Уз сваки акт, како се иначе предвиђа, налазила би се ознака серије, књиге и листа (ф), а такође би била наведена и досадашња издања. Понегдје би били потребни и коментари који би садржавали објашњења имена, термина и историографске контроверзе у вези с појединим питањима на која се могу дати различити одговори. У цјелини би требало објавити све оне важне акте који до сада нијесу нигдје објављивани или су објављени непотпуно и с грешкама. Остало би се објавило у регестима, који би могли, према потреби и оцјени уредника и састављача, садржавати понеки важан извод из оригиналног текста или поједине карактеристичне изразе у загради. Питање језика самих регеста треба накнадно ријешити. То би рјешење требало да буде за све серије једнообразно.

Овдје би требало додирнути и једно питање везано за хронологију. Често су млетачки функционери на терену издавали поједине повеље које су садржавале извјесне повластице или „концесије”. Њихови корисници су жељели да им те повеље потврди млетачки Сенат. На захтјев корисника Сенат је то често и чинио. У књиге *Senato Misti* или, касније, *Senato Mar*, уношена је одлука о потврди. У одлуци би обично стајало како је заинтересована страна дошла у Млетке и истакла захтјев, затим би се исписао потпун текст пове-

⁴⁵ С. Љубић, *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scadronae et civitatis et insulae Lesinae*, Загреб 1882–1883. Рукопис Будванског статута из XVII вијека налази се у Marciani It. VII, 37.

ље и на крају формула њене потврде. У овим случајевима требало би саму повељу донијети под оним датумом под којим је њу локални функционер издао. На другом мјесту, под новим бројем, поменула би се сенатска потврда уз навођење понеког податка и редног броја под којим је повеља у књизи објављена.

Серија IV: *Закони, Градски статутуи, Земљишници*
Series IV: *Leges, Statuta civitatum, Catastica*

Ова серија, као и остале, требало би да се уклопи у општи нацрт збирке ММНН. Овдје се могу изнијети само подаци о споменицима који би дошли у обзир за објављивање из раздобља до краја XV вијека.

Статут града Будве не би требало објављивати изузев у случају да се открију нови рукописи. Италијански текст Статута објавила је ЈАЗУ у трећој књизи својих *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*.⁴⁶ Статут је превео и с предговором објавио Никола Вучковић у библиотеци „Анали Будве”.⁴⁷ Статут града Бара није се сачувао као ни Статут града Улциња. Како су барске пресуде стизале у апелацији Дубровник, С. Ђирковић је наговестио да ће, на основу дубровачке архивске грађе, дати реконструкцију око 20 чланова Статута града Бара.⁴⁸ Послије студије коју он буде објавио знаће се све што је на основу извора истраживачу доступно о Статуту Бара. Остаје, према томе, да се настави рад на објављивању Статута града Котора.

Статут града Котора објављен је у Млецима прије више од три и по стољећа.⁴⁹ Ту су одредбе разврстане у четири дијела:

1. Одредбе од најстаријих времена до 1370. године. Има их 439. Само су неке датиране. Остале се не могу датирати јер у њиховом распореду није поштован никакав хронолошки ред.

2. Одредбе од 1370. до 1420. године. Има их 40 и распоређене су хронолошким редом.

⁴⁶ *Средњовјековни статут Будве*, изд. Скупштина општине Будва и Туристички савез Будва, Будва 1970, 118.

⁴⁷ *Историја Црне Горе 2/2*, Титоград 1970, 91.

⁴⁸ *Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis 1616*.

⁴⁹ *Историја Црне Горе 2/2*, 258–259, 271.

3. Одредбе из 1420. године. Има их 5 и односе се на предају града Млетачкој републици.

4. Одредбе које су објављивали млетачки кнежеви од 1420. до 1444. године.

Има их 52 и штампане су хронолошким редом.

Треба имати у виду да су Млечани, преузимајући власт у зетским приморским градовима, свечано обећавали да ће поштовати старе градске статуте. Међутим, од почетка су настајале несугласице између млетачког „ректора” и општинских вијећа око њихове примјене. Сињорија је тражила да се статуту поправљају, мијењају и сажимају. У Котору су тај посао обавили Градско вијеће и млетачки кнез Стефан Квирина. Он је посао одуговлачио и предложио измјене тек пред одлазак с дужности 1426. године. Измијењени текст с примједбама Вијећа изгубио се у дуждевој канцеларији. Которани су обновили поступак 1428. године. Зуан де Луксија, потоњи которски канцелар, такође је учествовао у преради Статута. Нове одредбе Сињорија је потврдила 1446. године.⁵⁰

Поред тог издања из 1616. поједини истраживачи (G. Valentini, В. Богишић) налазили су и друга издања, која су данас непозната. Ст. Новаковић је чак добио од Јована Томића неку књигу наводних допуна Которског статута из почетка XVIII вијека и донио у својим Законским споменицима избор што на основу преписа Которског статута који је извршио К. Јиречек у Библиотеци св. Марка (Marciana), што из те „књиге допуна”.⁵¹

Илија Синдик, који је до краја живота предано радио на припреми новог издања Которског статута, није успио да размрси чвор многих питања о накнадним и допунским млетачким издањима.⁵² Сматрао је питање рукописа много једноставнијим. Постоје следећи рукописи:

1. *Капоров рукопис на Корчули*, писан највјероватније у XV вијеку. Он садржи први дио штампаног Статута, свих 439 поглавља

⁵⁰ С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег вијека*, Београд 1912, 1–16 (41 члан К. с. на основу Јиречековог преписа млетачког рукописа), 16–21 (11 чланова „допуна” К. с. на основу књиге коју је добио од Ј. Томића).

⁵¹ И. Синдик, *Извјештај о раду на Которском статуту*, Историјски часопис III (1951–2), 1952, 449–453.

⁵² *Исто*, 453–459.

(два поглавља носе исти број 235 – због чега је нумерација њихова 438). Одступања од штампаног издања су незнатна. И. Синдик је тај рукопис у цјелини прегледао.

2. *Млетачки рукопис у Библиотеци св. Марка (Marciana Cod. Lat. V, XXXII, No 2636)*. Он такође садржи само први дио штампаног Статута. К. Јиречек је из тог рукописа исписао одредбе. И. Синдик га није прегледао, бар не према извјештају из 1953.

3. *Рукопис Свеучилишне библиотеке у Загребу (Р 4074)*. Садржи само други и четврти дио штампаног Статута. И. Синдик га је латимично разгледао.

4. *Богишићев рукопис у Цавтату* потиче вјероватно из друге половине XV вијека (према оцјени – В. Новака). Садржи сва четири дијела штампаног Статута. Али је први дио, за разлику од оног у штампаном издању, подијељен у три дијела, при чему су одредбе распоређене према својој унутрашњој повезаности. Рукопис је раније припадао Фрањевачком манастиру у Котору.

По мишљењу И. Синдика, за ново издање би требало прегледати и задарску архивску књигу *Appellazioni in copia* (140, X). Тај препис из XVIII вијека садржи апелационе пресуде које су, на жалбе Которана, доношене у Падови, Риму, Верони и Тревизу између 1385. и 1497.⁵³ То је мишљење сасвим оправдано.

Прије но што би се приступило припремању новог издања Которског статута, требало би ступити у везу с породицом поч. Илије Синдика, видјети докле су његова истраживања стигла и, можда, предложити да се већ обављени посао настави, с тим што би се, уз име И. Синдика, додало и име приређивача издања.

Прелазећи на земљишне пописе (catastica), треба најприје навести *Грбаљски катастик састављен за которског провидура Зуана Балби 1430. године*. Објавио га је 1941. Иво Стјепчевић у додатку своје расправе Котор и Грбаљ.⁵⁴ Ново издање долазило би у обзир само ако би се приредило с врло исцрпним коментарима и студијом.

Скадарски катастик из 1416–1417. године заслужује да се критички изда. Рукопис се чува у Млетачком архиву под сигнатуром *Olim Brera I 94* и насловом *Petrus de S. Odorico, Descriptio urbis Scutari et Albanije cum registro concessionum 1416–1417*, ин-4⁰, ф. 173.

⁵³ И. Стјепчевић, *Котор и Грбаљ*, 121–143.

⁵⁴ Ш. Љубић, *Скадарски земљишник од г. 1416*, Старине 14, 1882.

Послије уводног дијела и пописа села са именима домаћина (ф. 113) наводе се „doane, peschere, passi e regalie” (ф. 114, 115), а затим записник комисије која је вршила попис (ф. 116, 117) и *registrum concessionum* (текстови повеља изданих појединцима о располагању селима и земљиштима) до краја кодекса. На посљедњој страни налази се знак и потпис самог нотара: *Ego Petrus filius domini Luce de Sancto Odorico de Parma, publicus imperiali auctoritate notarius suprascriptis omnibus et singulis dum sic agerentur interfui, rogatus scrpsi et in hanc publicam formam regedi et ad omnium robur et premissorum testimonium subscripsi signum meum arponens consuetum*. Оскудне изворе из тог споменика објавио је у Старицама Ш. Љубић.⁵⁵ Потпун текст објављивао је двапут Фулвио Кордињано у Италији, али су његова издања одавно исцрпљена и неприступачна, нарочито у нашим библиотекама. Издање је без коментара, са прилично оскудним предговором, у коме има много грешака.⁵⁶

Располажем фотокопијама читавог кодекса и свом потребном грађом из Млетачког архива за објашњење мјеста и лица и за праћење потоњих промјена, тако да бих могао припремити критичко издање. Лингвиста би морао разријешити облике словенских и арбанашких имена.

У ову серију улазили би и турски дефтери који се односе на Црну Гору или на њене дјелове. Како су Турци у XV вијеку поштовали историјска подручја, а потом водили фискалну евиденцију према сопственим административним областима, подаци дефтера XV вијека обухватају Црну Гору у склопу Херцеговине, области Бранковића или Скадарског санџака.⁵⁷ У сваком случају треба се посаветовати са оријенталистима, на првом мјесту с проф. Бр. Ђурђе-

⁵⁵ Fulvio Cordignano, *Catasto Veneto di Scutari e Registrum concessionum I-III*, Tolmezzo 19442.

⁵⁶ Х. Шабановић, *Крајиште Иса-бега Исхаковића*, Збирни катастарски попис из 1455. године, Сарајево 1964; Х. Хаџибеговић, А. Ханџић, Е. Ковачевић, *Област Бранковића*, Опширни катастарски попис из 1455. године, I-II, Сарајево 1972; Бр. Ђурђевић, *Из историје Црне Горе, брдских и малисорских племена*, Радови II/1, Сарајево 1954; Исти, *Нови подаци о најстаријој историји брдских племена*, Историјски записи XVII/1, 1960; Исти, *Прилози проучавању турских извора за историју Црне Горе крајем XV и у XVI вијеку*, Годишњак Друштва историчара БиХ XV, Сарајево 1966.

⁵⁷ Види нап. 41.

вим. Можда те дефтере не би требало овдје ни издавати, већ читав посао препустити Академији наука и умјетности БиХ и Оријенталном институту у Сарајеву.

Серија V: *Акти и исправе различитог поријекла*
Series V: *Acta et diplomata varia*

Поред Которског, Дубровачког и Млетачког архива доста се грађе дипломатичког карактера чува и у другим архивима, првенствено у Папском архиву и у другим архивима Италије. Велики дио те грађе је познат јер је објављен у великим збиркама извора. Ипак су многе расправе остале необјављене. А научници су се на њих позивали у својим дјелима. Ти извори, уколико се односе на Улцињ, Свач и Бар, донијети су у цјелини или регестима, са одличним коментарима, у познатој збирци *Acta albaniae*.⁵⁸ Разумије се, само до 1406. годније. Списак издања извора и часописа кориштених у том дјелу налази се на почетку I књиге, са извјесним допунама на почетку II књиге.

У овој серији нашле би се многе листине које се налазе у *Acta albanie*. Међутим, њихов би се број знатно повећао, јер би се узели у обзир сви крајеви (углавном приморски) који данас припадају Црној Гори. Даље, грађа би се проширила до краја XV вијека. Узеле би се у обзир и едиције којих нема у *Acta Albanie*,⁵⁹ као и оне које су објављене од краја I свјетског рата наовамо. Према предлозима истраживача, покупила би се и данас позната а необјављена грађа из раних архива.

Како би та грађа ушла у ову серију? Сваки акт требало би да буде пропраћен врло исцрпним подацима о досадашњим издањима,

⁵⁸ Нема, на примјер, збирке L. Waddingus, *Annales minorum*, Lugduni I (16472), II (1628), III (1635), IV (1637), V (1642), VI (1648), VII (1648). То су књиге које садрже грађу до 1500. – A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* I-II Romae 1859, 1860.

⁵⁹ Lupus Protospatharius, *Chronicon*, monumenta Germaniae Historica, Scriptores V.- Raimundus de Aguilers canonicus Podiensis, *Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem*, Regueil des historiens des Croisades, Historiens occidentaux III, 1866. – Willernus Tyrensis Archiepiscopus, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum a tempore Mahumeth usque ad annum MCLXXXIV*, Recueil des historiens des Croisades, Historiens occidentaux I/1, Paris 1844.- Odericus Vitalis, *Historia Ecclesiastica* (do 1142), J. P. Migne, *Patres ecclesiae Latinae* 188.

тумачењем и објашњењем текста. До сада необјављени документи требало би да се донесу у цјелини. Међутим, и они који су објављивани налазе се у врло ријетким збиркама, које су нашим истраживачима углавном недоступне. То питање треба свестрано претрести и, вјероватно, донијети одлуку тек онда када се буде могло оцијенити колики би био обим читаве те грађе.

Сама серија имала би, по моме мишљењу, шири значај, јер би се на прву књигу надовезале оне које би садржавале грађу, углавном неиздату, за наредне вјекове.

Серија VI: *Писци*
Series VI: *Scriptores*

За серију *Писци* предрадње су оскудне, па се она не може у потпуности сагледати. Како се изостављају византијски и домаћи писци, остаје да се обрати пажња на оне наративне текстове који су настали у западним земљама, у Дубровнику и у самој средњовјековној Зети.

Из XI и XII вијека има неколико писаца из којих би се могли узети мањи изводи. То би била мјеста на којима се говори о Дукљи и тадашњим дукљанским владарима. Налазимо их код писаца *Lupus Protospathius*, *Рајмон од Ажила*, *Виљем Турски* и *Odericu Vitalis*.⁶⁰ Пажљивом анализом осталих објављених текстова можда би се њима могао додати још понеки писац.

Из прве половине XIV вијека сачувала су се два значајна списка: 1. *Опис источне Европе од Анонима*, са оскудним подацима о Зети и 2. *Упутство за предузимање крсташког похода*, које је за француског краља саставио *Гијом Адам*. Упутство је доста обиман спис у коме се разматрају сви могући правци кретања будућих крсташа.

⁶⁰ Olgierd Górka, *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, Cracoviae 1916; Popa-Lisseanu, *Anonymi geographi Descriptio Europae Orientalis*, Izvoarele istoriei romanilor II, Bucuresti 1934. – Guillelmus Addae, *Directorium ad passagium faciendum*, Recueil des historiens des Croisades, 4. Documents armeniens II – Documents latins et français relatifs á l'Arménie, Paris 1906. Како се у нашој историографији сматрало да је састављач тог списка био Буркард (Brocardus), послје новог издања текста у Recueil-у објавио је свој рад М. Šufflay, *Pseudobrocardus, рехабилитација важног извора за повијест Балкана у првој половини XIV вијека*, Вјесник кр. хрватско-славонско-далматинскога Земаљскога архива XIII, Загреб 1911.

Спис је пун мржње према православном свијету, тако да са огорчењем говори српским владарима и показује велику забринутост за католички живаљ зетских и арбанских приморских градова. Из тог списка би се могли узети доста обимни изводи. Šufflay их је објавио само дјелимично.⁶¹ Требало би прегледати и остале изворе о крсташким ратовима у XIII вијеку као и све итинераре и списе о плановима каснијих крсташких ратова.⁶²

Из објављених дубровачких хроника и анала могли би се такође приредити изводи који се односе на историју средњовјековне Зете и приморских градова, како би се истраживачима учинили приступачнијим. Ту улазе *Анали Анонима* и *Николе Рањине*, а исто тако хроника *Јунија Раствића* и *Ивана Гундулића*. Да ли би овдје ушли изводи из историчара XVI вијека, као што су Коментари *Лудовика Цријевића Туберона*⁶³ а исто тако и многе стране турске историје које су писане и на основу данас непознатих извора, треба да одлуче историчари који буду састављали предлог садржине ове збирке извора за наредна стољећа.

Из посљедње године самосталности државе Црнојевића важан је невелики дио текста из Мемоара *Филипа де Комина*. Тај текст би овдје морао наћи своје мјесто.⁶⁴

Највише података о догађајима у средњовјековној Зети може се наћи у млетачким хроникама и анализама. Њих је врло мало објављено. Огромна већина налази се у великим библиотекама и њиховим рукописним збиркама. Од већ објављених текстова могу се навести

⁶¹ На примјер: Н. Michelant – G. Raynaud, *Itinéraires à Jerusalem et descriptions de la terre sainte rédigés en français aux XIe, XIIe et XIIIe siècles*, Genève 1882. Од Филипа де Мезијера остали су у рукопису списи *Oratio tragedica* (1390) и *Songe du vieil pèlerin* (1389), у коме се помиње и битка на Косову, Paris, bibl. Nationale, Fonds français 9200–1, 22542. Види: N. Iorga, *Philippe de Mézières 1327–1405 et la croisade au XIVe siècle*, Paris 1896.

⁶² Sp. Nodilo, *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*, MSHSM 14, Zagreb 1883; Isti, *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad anum 1451) item Joannis Gundulae (1451–1484)* MSHSM 25, Zagreb 1893.

⁶³ *De Turcarum origine, moribus et rebus gestis commentarius*, Florentiae 1590; *Commentariorum de rebus quae temporibus eius in illa Europae parte quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt gestae sunt libri XI*, Francofurti 1603.

⁶⁴ Philippe de Commines, *Mémoires sur les regnes de Luis XI et de Charles VIII*, Nouvelle collection des Mémoires relatifs à l'histoire de France, Paris 1866, 1891–192.

Анали *Доминика Малипјера*, Хроника кјођанског рата од *Данијела ди Кинацо* и Дневници *Марина Сануда*.⁶⁵ Ови посљедњи односе се својим највећим дијелом на XVI вијек (обухватају године 1496–1533), па о објављивању извода из тог огромног дјела треба да дају своје мишљење стручњаци за раздобље послје XV вијека. Да би се тачно утврдило шта се о Зети у средњем вијеку може наћи у осталим млетачким и другим италијанским хроникама и анализама, треба врло пажљиво прегледати збирку *Лодовика Антонија Мураторија*, као и њено ново издање у редакцији Г. Кардуђија и В. Фјоринија.⁶⁶

Враћајући се необјављеним млетачким хроникама и анализама, могу навести само оне које сам прегледао (у цјелини или дјелимично) и о којима располажем бар основним подацима. Ту на првом мјесту долазе текстови из бившег фонда Foscariни, рукописи који се сада налазе у Бечу, затим рукописи који се чувају у Библиотеци св. Марка (Marciana) у Венецији:

Oesterr. Nationalbibl. Wien

Stefano Mango, *Annali Veneti*, vol. I (1433–1443) Cod. XVIII, No 6214; Vol. II (1443–1457) Doc. XIX, No 6215; Vol. III (1457–1468) Cod. XX, No 6216; Vol. IV (1468–1477), Cod. XXI, No 6217.⁶⁷

⁶⁵ Domenico Malipiero, *Annali Veneti dall'anno 1457 al 1500* Raccolta di opere e documenti finora inediti e divenuti rarissimi riguardanti la storia d'Italia, T. VII/1, Firenze 1843.-V. Lazzarini, *Daniele di Chinazzo, Crhronica de la guerra da Veneziani a Zenovesi*, Monumenti storici, Nuova serie XI, Deputazione di stotria patria per la Venezia, Venezia 1958. – *I Diarii di Marino Sanudo*, Vol. 1–58, Venezia 1879–1902. Изводе из Марина Сануда код нас је објављивао И. Кукуљевић, *Одношаји скупновладе млетачке према јужним Славенима приобћеним у извадцих из рукописа љетиписах Марина Сануда*, Аркив за повјесницу југославенску V, 1859; VI, 1863; VIII, 1865; XII, 1875.

⁶⁶ L. A. Muratori, *Rerum Italicarum scriptores* (Riss), *a anno aerae Christianae cuiugentesimo ad milesimum guingentesimum*, T. I-XXV (vol. I-XXVIII in-f 0) Milano 1723–1751. Дјело је застарјело, па је у току објављивање новог Мураторија под насловом *Rerum Italicarum scriptores*, Raccolta degli storici italiani dal cinquecento al millecinquecento, Città di Castello, затим Bologna од 1900 (до средине овог стољећа објављене су 344 свеске, које чине четрдесетак томова). У новом Мураторију налазе се само наративни извори, међу којима има много хроника XIV и XV вијека. Дјело је од изузетне важности.

⁶⁷ Врло кратки изводи, са дјеловима које и не обухвата наведени рукопис, објављени су у дјелу: Ch. Норф, *Chroniques gréco-romaines*, Берлин 1873, 179–209.

Antonio Morosini, *Cronaca Veneta dal principio della città al 1433*. Cod. CCXXXIV-CCXXXV, Nos 6586–6587 (позни препис Marciana, It. VII, Cod. MMXLVIII-MMXLIX, Doll. 8381 (1–2) – 8382 (1–2).

Cronaca Veneta, detta Cernelia, dal principio al 1426, cod. CYCI, No 5991.

Cronica Veneta dal 1457 al 1500, vol. I-II (parti 1–5), Cod. L, LI, Nos 6226–6227.

Donato Contarini, *Cronaca Veneta, dall'origine della città al 1433*, Cod. LXXXII, No 3437.

Cronaca Veneta anonima, della fondazione della città al 1454, Cod. VIII, No 6147.

Cronica di Venezia mista, ovvero historia antica Veneta dal principio della città all'anno 1545, P. I, Cod. CCXXI, No 6166.

Cronaca Veneta dal principio al 1432, Cod. CCIX, No 3405.

Cronaca Veneta dal principio sino al 1423, Cod LVIII, No 6234.

Cronaca Veneta dal principio al 1498, Cod. XXXVI, No 6211.

Cronaca Veneta dall'origine della città al 1454, di un anonimo, Cod. VIII, No 6147.

Diarii Veneti dall'anno 1412 al 1442, Cod. XIII, No 6205.

Cronaca Veneta, dal principio al 1437 di un anonimo, Cod. CCLIV, No 6208.

Cronaca Veneta, dal 1228 al 1501, Cod. CXXIII, No 5972.

Marciana, Venezia

Ser Zorzi Delfin, *Cronaca di Venezia*, It. VII, Cod. DCCXCIV (coll. 8503).

Chronica di Venezia, attribuita a Marcantonio Erizzo, fino all'anno 1495, It. VII, Cod. LVI (col. 8636).

Cronaca di Venezia dalla origine – fino all'anno 1475, It. VII, Cod. LI (coll. 8528).

Итд.

Bibliothèque Nationale, Paris

Cronica dell'inclita città di Venezia, Fonds ital. 317.

Croniche di Venezia, Fonds ital. 318.

Cronaca di Venezia, Fonds ital. 785.

La Cdronica della magnifica città di Venezia, Fonds, ital. 1410.

Итд.

Biblioteca Nazionale di Brera, Milano

Cronica di Venezia detta Zancaruola, Vol. I–II, AG X, 16.

Списа те врсте има много. Мало истраживача их је прегледало. Нико није утврдио њихову филијацију и вјероватно до тога не-

ће тако скоро ни доћи. Млетачке хронике понекад имају доста вијести које се не сазнају из архивске грађе. Види се да су их неки састављачи писали на основу извјештаја с терена, а можда и на основу аката који су се налазили у „филцама” уз сенатске одлуке. А те се „филце” нијесу сачувале. За наше потребе, требало би исписати вијести о Зети, изоставити оне које су очигледно преузете из неке старије хронике, а узети у обзир и обрадити само оне које доносе неки нови податак.

Наведеним текстовима могли би се додати и други. *Марин Барлеције*, писац чувене биографије Ђурђа Кастриота Скендербега, из које би се такође могла пробрати нека мјеста, написао је и крађу *Опсаду Скадра*.⁶⁸ Она би се уклопила у овај план издања. Проф. Агостино Пертуси из Милана открио је неколико списа Баранина *Сегонија*, који је посљедњих деценија XV вијека био чувен у Италији као писац и прелат. Он припрема њихово критичко издање. Ти ће списи, несумњиво, пружити доста вијести важних за посљедње деценије XV вијека. Постоји, затим, и позната Историја *Ивана Мусакија*, написана у XVI вијеку, с много података о личностима из средњовјековне историје не само Албаније већ и околних земаља.⁶⁹ Изводи би могли ући у ову серију уз потребне коментаре, исправке и закључке.

Иако би се многи текстови исписивали из рукописа, поједини одломци би се преузимали из њихових цјеловитих ранијих издања. Због тога би требало предвидјети да се они објављују у преводу, с тим што би се нејасни и специфични термини остављали у градама, а сам би се текст снабдио обимним критичким апаратом, уз претходни осврт на писца и рукописе. Само питање издавања (у преводу или на језику оригинала) треба добро размотрити и оставити могућност да се одлука донесе касније, када текстови већ буду сабрани. При том би се настојало да се начин издавања усклади са ставом према објављивању других наративних извора, оних из каснијих епоха.

Било би корисно када би се посебна књига у овој серији посветила изводима из турских хроника које су настале у XV или почет-

⁶⁸ M. Barlezio, Dell'assedio di Scutari u Sansovino, *Historia universale di Turchi*, Venezia 1654.

⁶⁹ G. Mussachi, *Breve memoria de li discendenti de casa nostra Musachi*, Ch. Norf, *Нав. дјело*, 270–340.

ком XVI вијека. Ти би се изводи објављивали у преводу. Треба замолити Бр. Ђурђева да да мишљење о могућности припремања такве књиге, о обиму и карактеру вијести.

Из XV вијека сачувао се *Горички зборник*, необично значајан рукопис за проучавање културе и књижевности. Његов писар и састављач био је Никон Јерусалимац, духовник Јелене Балшић-Косача. Рукопис се налази у Архиву САНУ у Београду. Није објављен. Сва обавјештења о њему могу се наћи у посебном чланку који му је посветио Димитрије Богдановић у *Историји Црне Горе 2/2*.⁷⁰ Раније се о њему мало знало.⁷¹ Треба видјети постоји ли могућност да се тај зборник критички изда, последије савјетовања са компетентним стручњацима.

Овдје треба указати и на потербу да се критички обради и објави текст такозваног *Цетињског љетописа*.⁷² Тај текст има посебан значај за проучавање историје Црне Горе. Мада је из каснијег времена, он је настао од текстова који су написани махом у XV вијеку, па последије мијењани интерполацијама и додацима. Издање би морало имати врло исцрпне коментаре. Да ли му је мјесто у овој серији, с обзиром на разноврсност грађе коју садржи, то је питање које би требало посебно размотрити.

Прије но што би се приступило издавању било каквих текстова на латинском или италијанском језику, потребно је разрадити Правилник који би садржавао све елементе који одређују однос између рукописа и његовог издања. Како се код нас поступало на различите начине, Правилник би одредио све појединости којих би се морали држати сви они који би учествовали у припремању књига за ову збирку.

⁷⁰ Д. Богдановић, *Горички зборник, Историја Црне Горе 2/2*, 372–380,

⁷¹ С. Томић, *О Горичком рукописном зборнику из 1442. године*. Гласник САН 1, 1949, 181; Ђ. Сп. Радојичић, *Извјештај о раду на проучавању старих српских рукописних и штампаних књига, као и других старина*, Историјски часопис II, 1951, 332–333.

⁷² Фототипско издање с предговором објавио је Н. Мартиновић, *Цетињски љетопис*, Цетиње 1962.